

Kap 6 : Nationalstaten

Ett land, ett folk, en religion.
Sverige (1914-1945)

De svenska kungarna hade under 1000 år legitimerat sitt styre genom religionen, antika auktoriteter, nyare tiders statsfilosofi, militära framgångar & sina lysande anor, men faktiskt inte genom att vara svenskar. Franska revolutionens medborgarideologi & dito nationstänkande ändrade på allt detta, men långsamt. 1800-talet var en gradvis övergång mellan feodal & medborgerlig nationalkänsla.

* * *

A. BAKGRUND

Jag skiljer på stat & nation. Stat är det område som centralmakten militärt behärskar. Nation är det område som befolkningen känner samhörighet med. Det nutida idealet är att dessa sammanfaller till en nationalstat.¹ Före 1500-talet fanns stater men ingen ”nationalkänsla”. Dock fanns en motsvarande ”landskapskänsla”. Gränsprovinserna slöt t ex egna fredsavtal & invånarna identifierade sig som ”smålänningar”, ”dalkarlar” eller annat. Lojaliteten till staten var villkorad. Landskapen var medgörliga så länge det var till deras fördel. Annars måste de köpas.² Det var först efter unionsupplösningen som Sverige förlorade sin landskapskänsla och blev en nationalstat på riktigt. Nedan skissas den svenska nationalkänslans ”idéutveckling”. Vart 100:e år introduceras något nytt. Området är en historisk kökknemödding:

- 1500-talet : Gudsstaten = en Gud, en kung, ett folk. ”Såsom i himlen så ock på jorden.”
- 1600-talet : Gemensam härstamning från goterna
- 1700-talet : Landets stolta historia & invånarnas moraliska överlägsenhet
- 1800-talet: Den oreflekterade känslan av kulturell samhörighet, känslan av delaktighet i ett historiskt arv & känsla för landets natur och skönhetsvärden.
- 1900-talet: En ras, ett språk, en mentalitet.
- 2000-talet: Modernitet, solidaritet & delaktighet. Genom att alla är delaktiga i systemet är alla lojala mot systemet.

Det är oklart hur ett så mångfacetterat förlopp skall göras begriplig. Litteraturen är ett moras & en provkarta på ansatser. Vanligast är en evolutionär modell: Anarki-feodalstat-nationalstat, men med lokala särdrag. ”The Cambridge History of Scandinavia”³ beskriver den svenska utvecklingen som att franska revolutionens idéer om nationalkänsla som identisk med medborgaranda både krävde att landet gjorde upp med sitt förflutna – enväldet, ståndssamhället & militärstaten, med sina samtida motsvarigheter – monarkismen, bonderomantiken & rysshattet, och accepterade sin småstatsstatus. Vilket verkar vara dagens konsensus. Den svenska nationsbildningen anses avslutad. Ambitionen om en Nordiska storstat är sedan länge avförd från dagordningen. 1809 års gränser har accepterats som ”naturliga”. Kungen har gjort sin plikt, kungen borde gå. Helst frivilligt.

* * *

¹ Gellner 1983; Smith 1986; Anderson 1992; Hobsbawm 1994

² Eriksson 1949; Lerbom 2013.

³ Pettersson 2016.

B. NATIONALKÄNSLA – TEORI

Eftersom teoribildningarna om staten, nationen & nationalkänslan i så hög grad är avsedda att legitimera den moderna nationalstaten har det varit svårt att extrapolera dem framåt eller bakåt i tiden. För att inkludera feodalstaten utgår jag ifrån 17- & 1800-talsdebatten om korporativa eller organiska statsbildningar.⁴ För att inkludera nutiden utgår jag ifrån modern sociologi. Terminologin nedan haltar, men förhoppningsvis är den begriplig:

- Feodal nationalkänsla (chauvinism, patriotism, fosterlandskärlek) är en instrumentell relation till staten eller etablissemangen – i Knut Wicksells formulering: ”Tronen, altaret, svärdet & penningpåsen.” Känslan förutsätts vara påtvingad uppifrån eller av omständigheterna & ta sig uttryck i rädsla, dyrkan, vördnad eller personlig lojalitet. Samhörigheten inom stånden eller korporationerna är starkare än samhörigheten inom staten som helhet.
- Borgerlig nationalkänsla inkluderar i idealfallet samtliga statens medborgare & definieras som en känsla av samhörighet. I Benedict Anderssons formulering: ”En föreställd gemenskap.” Känslan förutsätts uppkomma genom gemensamma erfarenheter eller egenintresse & ta sig uttryck i franska revolutionens ideal: Frihet, jämlikhet & broderskap.
- Socialistisk nationalkänsla (internationalism, solidaritet över nationsgränserna) är klassbaserad, utgår ifrån klassernas särintressen & tar sig uttryck i klasskamp: ”Proletärer i alla länder, förena er”. Staten är överklassens förtryckarinstrument eller (när erövrad) ständigt hotad av klassfiender. Faktiskt har den vissa likheter med feodalsamhällets ståndslöjalitet.
- En modern nationalkänsla existerar inte. Korporationerna är under upplösning. Relationerna människor emellan är kortvariga, av nyttokaraktär & förpliktiga till intet. Var och en är sitt eget projekt. Nationalkänslan är ersatt av en söndrande identitetspolitik. Möjligen kan den postulerade statsindividualismen utgöra ett substitut. Oavsett vad de anser om staten är alla beroende av den.

I det stora perspektivet handlar debatterna om den (moderna) liberala staten kontra den feodala, korporativa eller organiska staten. Den liberala staten antas baserad på individen, naturrätten, upplysningen och staten som ett kontrakt mellan härskare & medborgare. Den feodala staten antas baserad på gruppstillhörighet, traditioner, lojalitetsband & staten som en historisk produkt. Allt ont inom den liberala staten förutsätts bero på kvarvarande feodala strukturer eller traditioner.

- Sedan 2:a världskriget finns även en vänster-höger-tolkning av nationalism. George Orwell (1945) skiljer på kulturell & politisk nationalism: Kulturell nationalism (enligt Orwell = patriotism) innebär kulturkonservatism & hembygdsromantik. Politisk nationalism (enligt Orwell = aktivism) tillskrivs rörelser som nazism, fascism, kommunismen, judendomen, kristenheten, politisk islam, politisk katolicism, vitmakt-rörelsen, sionism och antisemitism.
- Ytterligare en debatt handlar om det ”religiösa arvet”: Allt som väcker starka känslor av gemenskap brukar beskrivas som ett sekulärt substitut för religion: moderniteten, monarkin, politiken & den svenska särarten. Den marxistiska formuleringen är något annorlunda: *Allt fast och beständigt förflyktigas, allt heligt profaneras och människorna blir slutligen tvungna att se sin livssituation och sina ömsesidiga förbindelser med nyktra ögon.* Detta brukar tolkas som att endast klasskampen är verklig. Allting annat är potenskulisser.

*

⁴ Kjellén 1916; m fl.

Inom statsvetenskapen brukar den svenska feodalstatens död likställas med avvecklingen av ståndsriksdagens 1865. Inom mentalitetsforskningen anses unionssammanbrottet 1905 som ett rimligare årtal, eftersom Sverige då blev en nationalstat. En alternativ datering av feodalstatens död utgår ifrån lojalitetsederna. För att inskräpa vikten av lojalitet måste alla statligt anställda svära tro- & huldhetseder. Regenten svor trohet mot riksdagen, författningen & nationen. Statsråden & prinsarna svor trohet till regenten. De övriga svor befattningseder. Förändringen över tid var att man skulle vara lojal mot organisationen som helhet eller dess ”värdegrund”, inte mot någon viss person. Nedmonteringen av ed-systemet började 1868. De sista av ederna, statsrådsederna, avskaffades 1974.⁵

Eftersom den feodala staten var en underordnad juridisk konstruktion – kungaätterna var mera långlivade än själva kungarikena – investerade landets invånare ett minimum av känslor i sin feodala stat & dess beståndsdelar (=städer, landskap, provinser, besittningar, lydriken, kolonier, exklaver, o s v), vilket hade sina konsekvenser. Det var lätt att integrera de förut danska & norska landskapen i den svenska statsbildningen. Det var dock lika lätt att lämna Östersjöprovinserna, Finland & slutligen Norge åt sitt öde. Dessa hade främst militärstrategisk & ekonomisk betydelse. Känslorna var reserverade för religionen, kungaätten, lokalsamhället & släkten.

* * *

C. NATIONALKÄNSLA – PRAKTIK

Sverige som feodalstat

En fördel med statskyrkan var att prästerna kunde tvingas gå statens ärenden. I föreliggande fall genom att läsa proklamationer inför menigheten. En återkommande sådan var den årliga ukasen ”Kungl. Maj:ts böndagsplakat”. Historikern Joachim Östlund har studerat innehållet 1660-1919, med inriktningen ”maktens legitimering”. Blandningen av smått och stort gör dem svåra att sammanfatta. Jag koncentrerar mig på nationalism, ”megatrender” & brytpunkter:

[Under frihetstidens ständervälde betonar böneplakaten riksdagen. Under de gustavianska kungarna betonas ett kombinerat furste- & medborgarkontrakt. Men under de tre första bernadotterna betonas en modern monarkism = stat & kyrka med skilda ansvarsområden: Staten ekonomi & kyrkan moral. Under Oscar II ändrade ”Kungl. Maj:t” betydelse från kungen personligen till kungen som ordförande i statsrådet & böneplakatens patriarkala formuleringar försvann. 1881 års plakat är det sista där kungen talar med en personlig ton till sina undersåtar. 1897 är sista formuleringen om ”vårt trogna folk”.]⁶

”I ett idéhistoriskt sammanhang och med anknytning till diskussionen om den statliga ideologin beskrivs ofta 1700-talet som en period mellan stormaktstidens götiska patriotism och 1800-talets idealistiska nationalism. Utifrån mitt material framträder en annan bild. Det rör sig inte om en mellanperiod utan snarare en långsam övergång från en föreställningsvärld förankrad i en religiöst motiverad fosterlandskärlek till en medborgargemenskap på den kristna moralens grund.”⁷

”Kungamaktens försvagning under 1800-talet, samtidigt som den antika och bibliska dygdeläran stegvis ersätts av exempel från den svenska historien, medverkar till att framhålla ”det svenska”, ”svenska folket” eller ”svenska hjältar”. Från att Sverige beskrivits

⁵ Malmer 1996.

⁶ Östlund 2007: ss. 221-228.

⁷ Östlund 2007: s. 207.

som den främsta bäraren av antikens och kristendomens ideal, hyllas nu istället det man ser som specifika ”svenska” värden. De historiska kungarna blir i efterhandsperspektivet symbolen för svenskheten och samtidens kungar hamnar än mer i skymundan eftersom de gamla bedöms som de främsta exemplen på det svenska.”⁸

Bernadotterna har alltid haft svårt att leva upp till svenskhetskravet. Redan under Karl Johan fanns en debatt om en fransk dynasti på Sveriges tron verkligen var legitim. Det ställdes även krav på att de utländska drottningämnena inte bara skulle lära sig språket utan också ”försvenskas”. Försvenskningen – eller bristen på sådan – har skapat rubriker sedan 1905. Victoria av Baden förblev tyska. Margaretha av Connaught förblev engelska. Louise von Battenberg & Sibylla av Sachsen-Coburg-Gotha påstod sig vara ”halvsvenskar”; Silvia Sommerlath beskrev sig däremot som ”helsvensk” & att hon t o m drömde på svenska.

*

Svenska traditioner

Från 1860-talet växte en ny form av ”demokratisk” nationalism, men från en låg nivå. Den började i de bildade klasserna, spred sig och tycks ha haft att göra med utbyggnaden av väg- & järnvägsnätet, tidningsläsandet och det politiska intresset. Så länge unionen med Norge varade var Sverige en stat, men inte en nation. Varken göticismen, skandinavismen eller nordismen poängterade någon specifikt svensk egenskap. Inte så heller de ”officiella” hyllningssångerna från den tiden. Enligt hovets hemsida fanns det fyra: [Gustaf III:s skål], kungssången, nationalsången & studentsången.

Gustafs skål (1772) var fram till 1893 inofficiell kungssång då den ersattes med *Kungssången*. Nationalsången *Du gamla, du fria* (1844; fram till 1905 *Du gamla, du friska*) är inte formellt nationalsång, men har accepterats som sådan. Drivande påstås ha varit Oscar II som den 27 maj 1893 i Lund reste sig upp för att markera sångens status. Efter unionsupplösningen 1905 blev det tradition att sjunga den den 6 juni. Studentsången (1851) är komponerad av prins Gustaf (1827-1852) & brukar sjungas den 1 maj som är en nationell helgdag. 1893 är även startåret för det svenska flaggviftandet. Striden om Norges rätt att föra egen flagg utan unionsmärke ägde rum det året & Svenska flaggans dag började firas på Skansen.

Sångerna uttrycker knappast svensk nationalkänsla (även om de efteråt använts i sådana sammanhang). Snarare nostalgi: Sorg över en förlorade stormaktsställning, Karolinsk undergångsromantik & förhoppningar om en nordisk storstat.

*

Indoktrineringen i Sverige

Skillnaden i patriotism, nationalism o s v mellan generationer & samhällsklasser ledde till en infekterad debatt. Nordamerikaemigrationen uppfattades som snudd på landsförräderi & skulle motverkas genom att låta historieundervisningen inpränta en smula fosterlandsstolthet. Det finns en ofta citerad studie av statsvetaren Herbert Tingsten (1969) ”Gud och fosterlandet” om sådana tendenser i de svenska skolböckerna 1850-1950. Efter 1:a världskriget övergick denna svenska inåtvända ”statsnationalismen” till en expansiv ”kallelse nationalism” där Sverige hade en särskild mission i världen & efter 2:a världskriget till en ”internationalism” där Sverige var eller skulle vara ett internationellt föredöme. Tingstens bok tar dock slut innan dess. Gemensamt för skolböckerna är enligt Tingsten att de erbjuder ett för läsaren i egenskap av svensk smickrande åsiktspaket på en konservativ ”apolitisk” (=icke partipolitisk) grund.

⁸ Östlund 2007: s. 245.

Effekten av skolpropaganda påstås ha varit att monarkin mellankrigstiden, trots sina politiska nederlag, fortfarande hade ett starkt stöd. Historikern Åsa Linderborg (2001) sammanfattar: ”För borgerligheten utgjorde en nationalistisk historieskrivning ett effektivt medel att uppamma [konservativ] fosterlandskärlek, undersåtlig lydnad och trohet mot överheten, i stället för solidaritet inom arbetarklassen.”⁹ Efter 2:a världskriget avtog dock effekten. Man kan sammanfatta utgången som att stormaktstiden förlorade, men att Gustav Vasa, odalbonden & vikingen vann.

*

Störst genomslag fick folkhemsromantiken. Jag citerar ett tal på Skansen 1910 ”Sveriges hjärta” av statsvetaren & riksdagsmannen Rudolf Kjellén som påstås vara begreppets upphovsman:

”Sveriges kropp är *riket*, som ligger omkring oss i sin vaknande vår, det vida riket med sin fägring och sina skatter och sin torftighet tillika, folkets hem sedan tider som ingen historia sett.

Sveriges själ är *nationaliteten*, som ärfves från släkte till släkte, folkkaraktären med dess inneboende dygder och fel, dess små iögonfallande fel och dess stora djupa dygder.

Sveriges ande är *nationalkulturen* i saga och sång, vetenskap och konst, i samhälle, kyrka och stat, generationernas samlade längtan och tankeskatt och erfarenhet alltsedan samlifvet började mellan rike och folk.

Sveriges hjärta är intet särskildt af detta och ändå allt detta. Riket vore ett dödt land och folket en tillfälligtvis där inhyst människohop [om det saknade något av detta.]”¹⁰

Problemet med den inställningen har varit: (1) Svårigheten att inkludera nya befolkningsgrupper med sin egen historia. (2) Att förekomsten av sociala konflikter stred mot självsynen. I Kjelléns världsbild var klasskamp & social avund ett tecken på degeneration. Men...

”Vi tro och hoppas att Sveriges rike går emot en stor tid igen. Aldrig släppa vi den tanken, att historiens Herre än en gång kan ha ett särskildt bruk för Sveriges folk. Innerst i vår ande, dit själfva vetenskapen icke tränger, och alla yttre sinnen sofva, bor gnistan af denna tro. På denna lefva vi, och på den vilja vi dö. Detta stora härliga rike, detta högt begåfvade fast famlande och felande folk, de kunna icke ha blommat ut, de måste ännu ha mycket kvar att ge världen. Men det är allvaret och ansvaret, att öfver oss och genom oss allena går utvecklingens väg fram till den stund då de skola vara mogna att ge ...”¹¹

Den svenska världsförbättranden skulle således vara en produkt av en gammal stormaktsdröm. Kanske det. Det finns ett kombinerat kungligt-folkligt engagemang i t ex Röda Korset, som har skapat obegripligt stora rubriker i förhållande till vad rörelsen utträttat. Senare kom en motrörelse om den svenska ynkedomen under 2:a världskriget, lika överdriven den. Nationernas förbund, Förenta nationerna & u-lands-romantiken tycks ha varit ytterligare utlopp.

*

Nationaldagen

Sveriges nationaldag var från början svenska flaggans dag. Denna firades från 1893. 1983 fick den status som nationaldag. 1996 blev den salutdag. 2005 helgdag. Att datum sattes till den 6 juni brukar tillskrivas major Tor Wibom som motiverade det med att Gustav Vasa valdes till kung i

⁹ Linderborg 2001: s. 250.

¹⁰ Kjellén 1914: ss. 198

¹¹ Kjellén 1914: ss. 200, 202.

Strängnäs den 6 juni 1523. Senare motiverades datumet även med att både 1809 & 1974 års regeringsformer utfärdades den dagen. Firandet ägde i början rum på Skansen, senare på stadion, och bestod i att olika föreningar paraderade.

2005 års uppgradering av nationaldagen till helgdag fick ett apatiskt mottagande. Enligt en Temoundersökning¹² var 69 procent positiva till den nya helgdag, men bara 13 procent tänkte fira den som nationaldag, t ex genom att sätta upp en flagga på balkongen. Etnologen Barbro Blehr (som studerat norrmännens 17-maj-firande) trodde det svenska ointresset berodde på okunskap. Möjligen skulle entusiasmen öka med tiden

Eftersom statschefen presiderade över firandet var Sveriges republikaner inga vänner av dagen. Organisationen ”Republikanska seglare” döpte den till ”Republikens dag”. Ungsocialisterna (AFA) använde den 2007 till att demonstrera sitt samhällsförakt. Budskapet mottogs dock under viss förvirring: ”Folk verkar inte riktigt veta hur de ska hantera ropen om att ’Alla vi som hatar Sverige klappar nu!’ och så vidare [...] Vid Mynttorget (nedanför slottet) gör vi ett uppehåll då ytterligare tal hålls och en svensk flagga bränns under stort jubel.”¹³ Nazistgrupperingar som Nationalsocialistisk Front, Svenska motståndsrörelsen, Info14, Blood & Honour, Nordiska Förbundet och Fria nationalister var dock positiva till flagghyllningen, även om de också avskydde staten.

Så småningom spred sig firandet. 2016 var det 31 procent av befolkningen som firade. Det var vanligast, 51 procent, bland de som sympatiserade med kungahuset.¹⁴

*

Utöver nationaldagen är 16 dagar s k flaggdagar, bland dem sju för kungahuset: Gustaf Adolfs dagen den 6 november samt kungens, drottningens & tronföljarens födelse- & namnsdagar. 2007 motionerade Hillevi Larsson (s) & Lars Wegendal (s) om att avskaffa dem. Larsson var vid den tiden ordförande i republikanska föreningen varför man får tolka initiativet som ett uttryck för föreningens ”osthyvelsprincip”. 2009 lämnade Wegendal in en liknande proposition. Dessa två resulterade 2019 i en utredning under Björn von Sydow (s) med förslaget att ta bort flaggningen av namnsdagarna. Motiveringen var att de saknade folklig förankring.

¹² Modig m fl. 2005.

¹³ Mattias Sandberg. Här är hot mot kungafamiljen. Aftonbladet, 2010-03-03.

¹⁴ Bové & Oscarsson 2017.

Referenser

- *Anderson, Benedict R. (1992.) Den föreställda gemenskapen : Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning. Göteborg: Daidalos AB.
- +Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria. (red.) (2017.) Larmar och gör sig till. SOM-rapport 2016:70.
- *Bové, Klara & Oscarsson, Henrik. (2017.) Fler firar den svenska nationaldagen. I: Andersson m fl. red. 2017: ss. 583-596.
- *Eriksson, Sven. (1949.) Den svenska nationalkänslan före 1800-talet. I: Historielärarnas förenings årsskrift, 1949: ss. 18-39.
- *Gellner, Ernest. (1997.) Stat, nation, nationalism. Nora: Nya Doxa. [Originalt 1983.]
- *Hobsbawm, Eric J. (1994.) Nationer och nationalism. Stockholm: Ordfronts förlag.
- *Kjellén, Rudolf. (1914.) Sveriges Hjärta. I: Vår Lösen, 1914, 5:e årgången, No: 13-14, ss. 198-202.
- *Kjellén, Rudolf. (1916.) Staten som livsform. Stockholm: Hugo Gebers förlag. <gupea.ub.gu.se> (2020-01-01).
- +Kouri, E I & Olesen, Jens E. (2016.) The Cambridge History of Scandinavia : Volume II, 1520-1870. Cambridge University Press.
- *Lerbom, Jens. (2013.) För Gud och kung, släkt och vänner : folkliga föreställningar om svenskhet under tidigt 1600-tal. Historisk tidskrift, 2013:2, ss. 174-196.
- *Linderborg, Åsa. (2001.) Socialdemokraterna skriver historia : historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000. Stockholm: Atlas.
- *Malmer, Elin. (1996.) De försvunna ederna : Samhällets rationalisering och avskaffandet av tro- och huldhetsederna samt befattningsseden. Scandia, Vol. 62, 1996:2, sida 235-267.
- *Orwell, George. (1945.) Notes on Nationalism. Polemic, October 1945:1.
- *Pettersson, Lars. (2016.) Sweden: the emergence of the nation state. I: Kouri & Olesen red. 2016: ss. 975-991.
- *Smith, Anthony D. (1986.) The Ethnic Origins of Nations. Oxford : Basil Blackwell.
- *Modig, Arne, Ahlin, David & Lind, Håkan. (2005.) Allmänheten om Sveriges nationaldag 6 juni. Temo AB, 2005-05-31. <mb.cision.com> (2019-01-01).
- *Tingsten, Herbert. (1969.) Gud och fosterlandet : studier i hundra års skolpropaganda. Stockholm: Norstedt.
- *Östlund, Joachim. (2007.) Lyckolandet. Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott. Lund: Bokförlaget Sekel.